

TWINTIG JAAR NA PLAN OOIEVAAR

Een gesprek met Frans Vera

Harry Verschuren

Zo'n twintig jaar geleden werd door zes mensen in een ambitieus plan het aanzien van het rivierlandschap in Nederland aan de orde gesteld. Het zogenaamde Plan Ooievaar schetste een beeld hoe het rivierengebied er eens moet hebben uitgezien en hoe dat sindsdien sterk veranderde landschap plaatselijk weer zou kunnen worden hersteld.

Het Plan Ooievaar is de grondslag geweest van de natuurontwikkelingsplannen voor het rivierengebied die sindsdien het licht hebben gezien. De uitgangspunten ervan zijn mede bepalend geworden voor een aantal projecten, waaronder die in het Utrechtse Rivierengebied.

Frans Vera was een van de opstellers van het Plan Ooievaar. Met hem hadden wij een gesprek over wat de commissie van zes indertijd voor ogen stond en over de ontwikkelingen sindsdien.

Kunt u in het kort aangeven wat het Plan Ooievaar beoogde?

De aanleiding voor het plan was een prijsvraag. De opdracht luidde: Hoe maak je van het Nederlandse rivierengebied weer een rivierengebied? De onderliggende gedachte daarbij was dat het authentieke karakter van het rivierengebied veelal verloren was gegaan, dat het rivierlandschap zich nauwelijks meer van de rest onderscheidde.

De eerste vraag die wij ons stelden, was: Wat is een rivierengebied? Hoe zou zo'n gebied er, ontdaan van alle ingrepen, uitzien? Dat is de nulreferentie om te bepalen welke veranderingen hebben plaatsgevonden. Door de nulreferentie af te zetten tegen de huidige situatie, kun je het proces van verandering zichtbaar maken. Eventueel ook kun je het moment aangeven waarop rivierengebied in feite ophoudt rivierengebied te zijn.

De invloed van de mens op het rivierengebied is van tweeërlei aard geweest. Ten eerste heeft men de rivier getemd. Rivieren werden veiliger gemaakt. Al in de 11^e en 12^e eeuw werd een begin gemaakt met bedijking. Rivieren werden ook geschikt gemaakt voor de scheepvaart. Zo werd de Rijn een verbindingsweg naar het achterland en naar Duitsland. In de 19^e eeuw werden strekdammen aangelegd die tevens een geschikte aanlegplaats boden voor veerdiensten. Zandbanken verdwenen uit het stroombed.

In de tweede plaats veranderde het aanzien van het rivierlandschap sterk door de productie van voedsel (landbouw). Overstromende rivieren zorgden immers door de afzetting van slib voor mest, en dat gratis en in grote hoeveelheden.

Een conclusie in het Plan Ooievaar is dat overstromingen een essentieel element in het rivierengebied vormen. Door de rivier meegevoerd zand en slib worden afgezet in aanliggende vlakke gebieden (uiterwaarden). Gradiënten (hoogteverschillen) die aldus ontstaan, zorgen voor een grote variatie van begroeiing en levende wezens. Met name de voorjaarsoverstromingen zijn van belang. Zij voeren zaden mee van bijvoorbeeld zwarte populier en wilgen. Ook ontstaan daar

door paaiplaatsen voor soorten als snoek en karper. Belangrijk voor een gevarieerde natuur is voorts de begrazing door wild levende hoefdieren. Zij zorgen voor de instandhouding van een open, parkachtig landschap met struiken en bomen (o.a. meidoorn, sleedoorn, populier, wilg, els, es, eik, hazelaar).

Dat levert wel een totaal ander beeld op dan wat men zich gewoonlijk bij een rivierlandschap voorstelt.

Wat wij normaal vinden, het beeld dat wij gewoonlijk met een rivierlandschap associëren, is het resultaat van een enorme verarming. Door de voedselproductie bleef alleen grasland over, heel uniform, met slechts een paar grassoorten. Bomen en struiken verdwenen uit het gebied. Eerst waren nog hagen te zien, later was er alleen prikkeldraad. Van een leefgemeenschap is het rivierlandschap tot een kaal skelet geworden met een zeer beperkt aantal planten en dieren.

Werk in uitvoering – Herman v.d. Bijtel

Vogels verdwenen, maar andere kwamen daarvoor in de plaats: de weidevogels. Ook de kwartelkoning heeft een tijdlang van de veranderingen geprofiteerd. De soort gedijt vooral in hooiland, wanneer laat gemaaid wordt. De nieuwkomers onder de vogels zijn nauw verbonden met de veehouderij. Door de intensivering van de bedrijfstak zijn ze momenteel veelal sterk in hun bestaan bedreigd.

Overstromingen blijken dus van cruciaal belang te zijn. Maar dan wel overstromingen binnen zekere grenzen?

Het plan maakt een scheiding tussen buiten- en binnendijks gebied. Binnendijks vindt voedselproductie (landbouw) plaats. Het gaat er om de ruimte buitendijks meer voor de natuur te benutten. Door het herstel van overstromingen binnen bandijken keert de oorspronkelijke variatie terug. Een voorwaarde daarbij is begrazing, maar dan wel naar het evenbeeld van natuurlijke begrazing.

Er is dus geen plaats voor het vertrouwde beeld van schapen die alles kaal vreten?

Als je het hebt over begrazing die aansluit bij natuurlijke begrazing, denk je aan grote hoefdieren als rund, paard, edelhert, ree, wild zwijn. Ook de bever speelt een rol.

Begrazing belemmert de begroeiing niet. Doornstruiken (meidoorn, sleedoorn) vestigen zich het eerst. Die bieden bescherming aan opgroeiende jonge bomen. De Vlaamse gaai zorgt er door de verspreiding van eikels voor dat er eiken verschijnen, hetzelfde doet de boomklever voor wat betreft de hazelaar. Alleen is voor de boomklever de nabijheid van bos een vereiste.

Icoon van een dergelijk landschap is de zwarte ooievaar, een soort die typisch bij het riviereengebied hoort.

Hoe is het Plan Ooievaar concreet uitgewerkt, welke maatregelen zijn getroffen?

De voorstellen zijn vooral in de uiterwaarden gerealiseerd. Belemmeringen zijn ongedaan gemaakt, onder andere door het doorsteken van zomerdijken. Begrazing is toegepast, zoveel mogelijk in overeenstemming met natuurlijke begrazing. De Blauwe Kamer (Utrechts Landschap) was het eerste project dat werd uitgevoerd volgens de uitgangspunten van het Plan Ooievaar. Overstroming en begrazing zijn hier beide gerealiseerd. Andere voorbeelden zijn de Steenwaard (Staatsbosbeheer) en de Amerongse Bovenpolder-Oost (Utrechts Landschap).

Hebben zich bij de uitvoering van de projecten ten opzichte van het Plan Ooievaar ook nieuwe inzichten, problemen, aanpassingen voorgedaan?

Natuurontwikkeling in het riviereengebied dient de primaire functie van de rivier in het oog te houden: de afvoer van water, ijs en sediment. Wanneer uiterwaarden tot een begroeid, parkachtig landschap worden omgevormd, betekent dat een verruwing van het terrein. Aldus ontstaat meer weerstand tegen stromend water. Dit vormt een rivierkundig probleem. In stroomluwe delen doet zich die moeilijkheid niet voor. De Steenwaard is zo'n stroomluwe plek.

Een andere kwestie is dat menigeen ten aanzien van een zich relatief vrij ontwikkelende natuur al gauw bezwaren ziet. Zo vrezen fruittelers de verspreiding van plevuur als gevolg van de nabijheid van meidoorns en sleedoorns. Ze gaan daarbij gemakshalve voorbij aan het feit dat het de landbouw zelf is die verantwoordelijk is geweest voor de introductie van de ziekte uit Amerika. Fruittelers stellen dat in hun buurt voor mei- en sleedoorn in de uiterwaarden geen plaats hoort te zijn. In de Steenwaard heeft men dan ook, in plaats van te wachten op de spontane vestiging van doornstruiken, bos aangeplant. Van een parkachtig landschap is

daar geen sprake. Overigens blijkt dat in de boomgaarden nabij de Blauwe Kamer plevuur geen probleem is. Als de fruitbomen maar goed onderhouden worden, vormt de nabijheid van meidoorn en sleedoorn geen bedreiging.

Nog een punt is dat runderen volgens de Nederlandse regelgeving al na drie dagen een oormerk moeten hebben. Dat geldt dus ook voor kalveren van begrazers in natuurgebieden. Maar zo werkt dat uiteraard niet in de natuur.

De scheiding tussen buiten- en binnendijks gebied voorkomt dus kennelijk ook nu niet dat er tegenstrijdige belangen zijn van natuurbeschermers en agrariërs.

Dat is zo, maar het probleem ligt tegelijkertijd ook veel dieper. In het algemeen levert de landbouw het raamwerk van de natuur, bepaalt de grenzen van wat in de natuur als toelaatbaar wordt beschouwd. Voor de meesten, ook voor natuurbeschermers, gebeurt dat onbewust. Men weet niet beter. Wanneer nu geprobeerd wordt natuur buiten de begrenzing door de landbouw te plaatsen, betekent dat een botsing tussen twee normensystemen. Natuur die niet binnen het raamwerk van de landbouw past wordt door velen als een bedreiging ervaren.

Daarbij komt dat de landbouw onder druk staat. Men heeft zich problemen op de hals gehaald als de mestoverschotten en dierziektes. Wat dat laatste betreft, gaat het mij niet eens zozeer om MKZ, maar vooral om BSE. Graseters maakt men tot vleeseters, beendermeel wordt tot veevoer, de dieren krijgen geen cellulose maar eiwitten als voeding. Ik zie dat als een aantasting van de integriteit van de koe.

De landbouw zoekt andere bronnen van inkomsten. Natuurbescherming is er één van, maar dan wel binnen het raamwerk van de landbouw. De agrarische natuurverenigingen zijn er een voorbeeld van. Natuurbeschermers die niet onderkennen hoezeer natuur door de landbouw begrensd wordt, geven natuurbescherming onbewust in handen van de landbouw.

Om nog eenmaal op het Plan Ooievaar en natuurontwikkeling in het rivierengebied terug te komen, het is eigenlijk verbazingwekkend dat het in een zo klein, dichtbevolkt en kleinschalig land als Nederland nog mogelijk is dergelijke natuurlijke processen hun gang te laten gaan.

Dat vinden buitenlandse bezoekers ook. Gasten uit bijvoorbeeld Duitsland, Engeland, Schotland, landen met veel grotere aaneengesloten natuurgebieden, zijn verbaasd over wat in Nederland blijkt te kunnen.

Wij onderschatten het vermogen van natuurlijke processen om hun eigen weg te gaan. Zo wordt vaak op de vos gewezen als predator van weide- en watervogels. Waarbij terzijde wordt gelaten dat de landbouw momenteel de grootste bedreiging van de weidevogels vormt. Maar predatie van lepelaars door vossen heeft alleen maar geleid tot toename van het aantal lepelaars. Na de predatie van een kolonie zwermden de lepelaars uit en stichtten elders nieuwe kolonies.

Ik ben zelf vogelaar. Vogelaars zijn echter vaak individualisten en niet zelden gericht op bepaalde soorten. In de beginfase van de Oostvaardersplassen ben ik bij de bescherming van het gebied als natuurgebied betrokken geweest. Daarbij heb ik vogels als onderdeel van een systeem leren zien, heb ik het systeemdenken geleerd. Belangstelling voor vogels veranderde in aandacht voor biodiversiteit. Om natuur als systeem, om de biodiversiteit gaat het mij ook in het rivierengebied.